

Ана С. Вуковић¹
Институт друштвених наука
Београд (Србија)

323.1(=163.41)

316.647.8

Крајко преходно саопштење

Примљен 11/07/2024

Измењен 31/10/2024

Прихваћен 31/10/2024

doi: [10.5937/socpreg58-52137](https://doi.org/10.5937/socpreg58-52137)

ИДЕНТИТЕТ И СТЕРЕОТИПИ²

Сажетак: У раду се разматра појмовна веза идентитета и стереотипа. Први део рада обухвата теоријске концепције о појму идентитета и његових главних састојница. У другом делу се наводе стереотипи о српском идентитету и разматрају процеси у којима стереотипи настају и опстају током историје. Указује се на стратегије стереотипизирања, као и на динамички елемент идентитета. У трећем делу рада разматра се савремени пример негативних аутостереотипа о Србима. У закључку аутор наводи да идентитет може бити одраз стереотипа, али да само стереотипи не могу обухватити све елементе идентитета. Запитаност над стереотипима једина је константа, пошто су они, између осталог, и пројекција формирања, очувања и (де)конструкције идентитета у будућности.

Кључне речи: култура, друштвени однос, стереотипизација, српски идентитет

О ИДЕНТИТЕТУ

Одређење појма идентитет зависи од друштвене, идеолошке и политичке позиције оног ко га дефинише, од контекста у којем се појам користи, али и од процеса стереотипизације (психолошка и хронолошка димензија) као једног од начина идентификације.

У сада већ класичним теоријама, сматра се да је појам *идентитет* – *индивидуално ја*, састављен од неколико важних елемената: на првом месту категорије пола као „најочигледније и најбитније“; на другом месту категорије простора или територије („локални и регионални идентитет“), а трећи тип колективног идентитета је, како наводи Смит (Smith), категорија друштвене класе. У оквиру одређења елемената

¹ avukovic@idn.org.rs; ORCID [0000-0002-9089-4049](https://orcid.org/0000-0002-9089-4049)

² Текст је резултат рада на пројекту „Формирање српског идентитета и теоријске контроверзе око покушаја његове деконструкције“, који у оквиру Програма *Идентитет* финансира Фонд за науку Републике Србије, број пројекта 1561. Такође, део рада написан је у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2024. годину који подржава Министарство науке, технолошког развоја и иновација.

„националног“ идентитета Смит објашњава, најпре, западни тј. „грађански“ модел нације, и наводи да је то „историјска земља – земља где се током неколико генерација вршио узајаман, и благотворан, утицај терена и људи“ (Smith, 1998, str. 15–23). Исти аутор, након објашњења и анализе састојница националног идентитета, наводи да се нација одређује као:

„именована људска популација са заједничком историјском територијом, заједничким митовима и историјским сећањима, заједничком масовном, јавном културом, заједничком економијом и заједничким законским правима и дужностима свих припадника“ (Smith, 1998, str. 30).

Исти аутор незападни модел одређује као „’етничко’ схватање нације“, према коме етничку заједницу дефинише шест атрибута: колективно властито име, мит о заједничким прецима, постојање заједничких сећања кроз историју, осећање повезаности са заједничком земљом („домовином“) и солидарност која прожима значајан део становништва (*Ibid.*, 40).

Још један аспект идентитета је његова социјално-психолошка димензија која, према становишту Тајфела и Турнера (Tajfel & Turner, 1986), обухвата појединачни идентитет који обезбеђује континуитет и конзистентност, и социјални идентитет који обухвата форме припадања различитим друштвеним групама које утичу на самоодређење појединца и његов однос према друштву.

Према индивидуално-психолошком схватању идентитета које износи Дејвид Хјум (David Hume, *On Human Nature*), „релација идентитета је од свих релација нај-универзалнија“, јер је својствена „сваком бићу чије постојање има трајање“. У томе је, како тврди аутор, важно истаћи да је реч о субјекту који је „свестан континуитета свог постојања“, као битне одреднице за порекло идентитета (Hume, према: Stojković, 2008, str. 18).

Идентитет је у основи неодојив од добра, морала и достојанства, јер поимање и разумевање појма „еволуције наших представа о добру, тј. сопство и морал су ‘неразмрсиво повезане теме’“ (Taylor, 2008, str. 15). Поред добра и осећаја поштовања и обавезе према другима, наше „достојанство“ такође утиче на формирање идентитета, у посебном смислу, јер представља „наше доживљавање себе као оних који могу да изазову (лично) поштовање“. Састојнице достојанства су: моћ, осећај да доминирамо у јавном простору; или „наша отпорност на моћ“ и „самодовољност“, тј. разни облици аутоцентричности (*Ibid.*, 32–34).

Обликовање људске свести зависи од основних осећања љубави и мржње чије се означавање, разумевање и тумачење стиче социјализацијом (Vuković, 2022), а идентитет се обликује првенствено кроз лично искуство, учење према моделу групе којој појединац припада, и кроз непосредне контакте са другим друштвеним групама и окружењем.

СТЕРЕОТИПИ О СРПСКОМ ИДЕНТИТЕТУ

У једној историјској студији (Selesković, 1996) која се, како аутор наводи, бави „стањем духа“, тј. начинима на које су људи доживели одређене догађаје, а не „проучавањем историјских догађаја“, анализирају се мишљења Немаца о Србима.

На основу ставова једног народа о другом, посредно се упознају карактеристике и народа који износи своје ставове. Указује се да „износећи своје мишљење о Србима, Немци посредно говоре о себи“. Овакав процес, сматра аутор, може бити „путоказ“ Србима да заузму правилан став према Немцима, јер то сазнање може утицати на предикцију будућег опхођења, може допринети „ставу према себи“ (самоодређењу) с обзиром на то да и неповољна критика може бити сврсисходна (Selesković, 1996, str. 8).

У другим истраживањима је уочено да постоји континуитет у одржавању негативних стереотипа, тј. примећен је континуитет негативних стереотипа о српској нацији (Vuković, 2018). Наводи се да су због својих интереса од деветнаестог века код Немаца и Аустријанаца:

„зарад оправдања освајачких похода пред светском и домаћом јавношћу и зарад оправдавања масовних злочина који су приликом тих похода чињени, формирани негативни стереотипи о Србима – Срби су и пре почетка ратних активности, како раније тако и касније, већ били прокламовани и у јавном дискурсу и приказани као непријатељи“ (Vuković, 2018, str. 15).

Негативни стереотипи који су формиран током Првог светског рата и после њега, након кратког затишја, поново су активирани током деведесетих година када су „Срби од стране Немаца и Аустријанаца, као и током прве половине двадесетог века, виђени као непријатељи“ (*Ibid.*, str. 20). Пропаганду негативних стереотипа вршили су немачки и аустријски медији, током деведесетих износили су се нетачни или кривотворени подаци и правила паралела између 1914. и 1991, а Србија је у немачкој штампи поистовећивана с источним „варваризмом“, „хегемонизмом“ и „комунизмом“ (*Ibid.*, str. 19). У немачкој и аустријској штампи и медијима „Србима се приписују негативне моралне особине“ и утврђују негативни епитети: „да би слика била убедљивија, они морају бити примитивни, а и на естетском плану дисквалификовани – ружни су, прљави и дебели“ (*Ibid.*, 91). Напади су били свакодневни, и стварана је крајње негативна слика о Србима и Србији у западном дискурсу, као последица тога што је „цивилизовање у западном дискурсу еуфемизам за колонијализам, односно пљачкање освојене територије, старатељство, економско подјармљивање, културну и политичку доминацију, једном речју – окупацију“ (*Ibid.*, 90).³ Стереотипизација кроз историјску димензију континуитета негативних стереотипа о Србима, показује да она може бити у функцији угрожавања националних интереса, деконструкције националног идентитета, империјалистичког запоседања неке територије, културцида, па чак и геноцида.

Треба имати у виду да национални стереотип, као и сваки други, укључује „квантитативну заступљеност одређеног вредносног става, његову распрострањеност и препознатљивост у конкретном временском и просторном сегменту“ (Milosavljević, 2002, str. 25). Сваки позитивни или негативни став „није по дефиницији стереотип, али сваки то може да постане“, при чему национални стереотип генерализује својства нације, мада не нужно и сваког познатог појединца који тој нацији припада. Тако је, према овом становишту, национални стереотип генерализација „особина,

³ О негативним стереотипима видети више у: ‘Balkan Butchers’ (A selection of stereotypes about Serbs) in: *Ethnic stereotypes, Nova srpska politička misao*, special edition 3 (2002), str. 137–146.

својстава, псеудокарактера“ који се приписују нацији као целини (експлицитно или имплицитно), било да је реч о „себи“, било о „другима“ (Milosavljević, 2002, str. 25).

У наредном поглављу биће више речи о (де)конструкцијском аспекту стереотипа и динамичком својству идентитета.

СТЕРЕОТИПИ И ДИНАМИЧКИ ЕЛЕМЕНТ ИДЕНТИТЕТА

Аутори су запазили да стереотип настаје када се „комплексне различитости сведу на једнодимензионалне представе“ (Hall, 2018, str. 54), када се различите особине на симплификован начин споје у једну, као и да стереотип:

„оперише првенствено кроз рационалну комбинацију придева који утврђују (одређене) карактеристике као (да су) вечне истине (*verities*), отпорне на ирелевантности историјског тренутка; на пример, особине попут: ‘сировости’, ‘ратоборности’, ‘непријатељства’, ‘окрутности и осветољубивости’ – представљају се као урођене карактеристике, независно од конкретних околности“ (Hulme prema: Hall, 2018, str. 55).

У кратком прегледу формирања и начина деловања дискурса или „система репрезентације“ „Запад и остатак света“, Хол наводи типологију дискурзивних стратегија Хјуа Хонора (Hugh Honor), које омогућавају стварање стереотипа: „идеализација; пројектовање фантазија жеље и деградације; неспособност да се препозна и уважи различитост; тенденција наметања европских категорија и норми, тако да се различитост посматра кроз перцепцију и репрезентацију запада“, кроз процес стереотипизације који их додатно наглашава (Honor prema: Hall, 2018, str. 54–56).

Насупрот томе, начелни оквири као идентитетски оријентири обухватају „кључни скуп квалитативних дистинкција“ и живот без њих је немогућ јер „обезбеђују контекст (експлицитни или имплицитни) нашим моралним судовима, интуицијама или реакцијама“ (Taylor, 2008, str. 40–48). Међутим, ако начелни оквири уважавају историјску димензију, онда је однос (дијалог) идентитета и стереотипа омеђен и ограничен историјским, друштвеним и културним контекстом и, попут сваког дијалога, подразумева индивидуално и колективно историјско памћење о претходним дијалогским епизодама (Vuković, 2017, str. 226).

(Де)конструкција и контроверзност односа идентитет–стереотипи огледа се у промени моћи на оси: динамичко својство идентитета – аспект (де)конструкције идентитета путем стереотипа. Јер, када је у питању могућност да „комплексна друштва формирају рационални идентитет“, објашњава се да „друштво заправо не поседује идентитет који му се приписује у тривијалном смислу“, већ друштво „у извесном смислу, постиже или (...) производи свој идентитет; и сопственим напорима труди се да га не изгуби“ (Habermas, 1975, str. 103).

Синтагма „стереотипски дуализам“ подразумева подељеност стереотипа на „два противречна елемента“, и обухвата два важна обележја дискурса о „Другом“, стереотипизирање (редукцију неколико карактеристика народа) на „једну упрошћену фигуру“ која представља суштину. Други облик презентовања „Другог“ је „дељење или дуализам“, које подразумева да сваки стереотип чине „добра“ и „лоша“ половина (Hulme prema: Hall, 2018, str. 55–56).

Стога, у разумевању идентитета постоје и динамички елементи негативног идентитета и контраидентитета. У дијалектичкој традицији сваки идентитет има унутрашњу напетост, која је извор његове динамике. Ако сам идентитет има унутрашњу напетост, онда је он сам себи контрадикторан, што је подстрек његовом динамизму и развоју. У том случају, контрадикција може да води ка трансформацији идентитета.

У истраживањима о балканизму као сећању, међу концепцијама о стереотипима има и оних према којима стереотипи нису поједностављен начин поимања различитости, већ „(...) места, служе као оријентир и, као таква, подсећају на корисну функцију стереотипа који нам помажу да савладамо хаос свакодневног живота тако што га уређујемо на мање-више познат начин“ (Todorova, 2010, стр. 161).

Доживљај себе као достојног (личног) поштовања, у тејлоровском смислу, који смо навели у првом делу текста, јесте начин на који се стварају отпор и појединачне и колективне реакције на негативне стереотипе који нису засновани на реалним чињеницама. На тај начин омогућава се преиспитивање како стереотипа о себи, тако и стереотипа о „другом“. Без ове компоненте идентитета не постоји ни могућност разумевања позитивних и негативних стереотипа.

ЈЕДАН ПРИМЕР СТЕРЕОТИПА О СЕБИ

Као новији пример утврђивања негативних аутостереотипа може се узети књига Новице Милића *Кријтика српског ума* (Milić, 2023). Милић је истакнути српски филозоф, професор универзитета и носилац најпрестижније српске награде за филозофију „Никола Милошевић“ (за 2020. годину).

Милић у тој књизи пореди нормативне идеале, из Кантових трију критика, са српском стварношћу и открива да је стварност далеко од идеала. Иако би се до истог резултата дошло поређењем Кантових нормативних идеала са стварношћу било ког народа, Милићу ова дискрепанца служи да би потврдио готово све негативне стереотипе о Србима.

Тако он пише да „српски ум“ „оставља утисак безумља“ (9), да је у поступању „супротан од европског ума“ (24), да је Србија као држава „наопако рођена“ (68), да „трајне законитости у тој држави није било“ (69), да је „Србија (...) ‘забаговала’ чим је прокмечала“ (69), да ће „српска насилност ставити испод себе разум законитости и ум слободе“ (73–74), да „неуредна Србија не зна за политику толеранције“ (85), да за Србе важи да су „светина, радије окренута обредима који су само формално хришћански (...), а по садржини су највише и најчешће пагански“ (85; слично и 200), да „Срби не практикују исповест и причешће“, јер „у Србији никад није прошла евангелизација маса као по другим деловима Европе“ (86), да су „код Срба (...) цркве и богомоље места празних обрета одавно банализованих поповским мрмљањем у браду и уњкавим појањем неразумљивих богослужења“ (92), да је „Кантов етички практички ум код Срба кафански, такође пијачни“ (92), да се „српски ум испразнио од моралне садржине“ (93), да су „супротно од Кантове *Кријике њрактичког ума* (...) максиме воље практичног српског ума лабаве, не нарочито обавезне“ (100), да је „морал српског практичног ума општост препуштена страстима“ (106), да се „либерални поглед на политику код Срба није запатио, као што ни демократије никад у Србији није било,

нити једном“ (117), да се „Балкан није никад ослободио од колективистичке, најпре комунистичке а онда националистичке утопије“ (147), да „будућност Срба више зависи од њихових приповедача, чак књижевника, него од политичара“ (152), да „Срби испадају из просветитељски пројектованог светскограђанског човечанства“ (164), да „српски ум све што чита разуме као косовску наредбу за бој“ (174–175)...

Милић тврди да је „српски ум“ структурално тако постављен да, као што је детерминисао нашу мрачну прошлост, и као што детерминише нашу мрачну садашњост, тако ће – све док постоји – заувек детерминисати и нашу мрачну будућност: „Српски ум ће моћи да обеснажи сваку критику која би дошла из просветитељског ума, па чак и из сваког разложног ума, односно да изнова или одложи или прекине, па чак и порекне модернизацију државе, друштва, просвете, и културе која је текла Европом“ (203). Аутор чак на крају књиге моли Канта за опроштај што је његову светлу мисао на неки начин упрљао тако што ју је, као Србин, уопште узео да пореди са српском мракобесном стварношћу: „Надам се да ће нам Кант опростити што смо га, недостојни, у летње дане 2021. употребили за једну сторију која му је, извесно, прилично страна“ (204).

Пошто је извршена негативна есенцијализација „српског ума“, а тиме и српске историје, српског народа и српског друштва, уз понављање главних негативних стереотипа о Србима – чиме се они утврђују као негативни аутостереотипи, једина консеквенца може бити захтев за промену идентитета, као бекство од судбинског детерминизма „погрешног“ порекла и „погрешне“ културе.

ЗАКЉУЧАК

У целини узев, становиште о томе да стереотипи нису нужно негативан термин већ могу да имају и корисну употребну вредност у друштвеном односу, зависи од чињенице да ли они имају позитивну или негативну конотацију у датом историјском контексту. У неким случајевима, начелни (референтни) оквири, као контекст перцептивности идентитета, омогућавају снажажење у друштвеним интеракцијама, али истовремено и успостављање дистинкције, дистанце па и моралне осуде. Идентитет може бити одраз стереотипа, али је јасно да само стереотипи не могу да обухвате све елементе идентитета.

(Де)конструкција и контроверзност односа идентитета и стереотипа показује се кроз промену моћи на оси: динамичко својство идентитета – аспект (де)конструкције идентитета путем стереотипа. Стереотипи о идентитету указују на амбивалентност пројектованих пожељних и непожељних обележја „сопства“ и „другог“, кроз стишавање или продубљену симболизацију на оси лоше–добро. Преиспитивање и запитаност над стереотипима су једина константа, јер су они пројекција односа и стратегија (де)конструкције идентитета и у будућности.

Ana S. Vuković¹
Institute of Social Sciences
Belgrade (Serbia)

IDENTITY AND STEREOTYPES²

(Translation *In Extenso*)

Abstract: The paper discusses the conceptual connection between identity and stereotypes. The first part of the paper includes theoretical determinations of the concept of identity and its main components. In the second part, stereotypes about Serbian identity are stated and the processes in which stereotypes arise and persist throughout history are discussed. It points to strategies of stereotyping, as well as to the dynamic element of identity. In the third part of the paper, a contemporary example of negative self-stereotypes about Serbs is discussed. In conclusion, the author states that identity can be a reflection of stereotypes, but stereotypes alone cannot encompass all elements of identity. Wondering about stereotypes is the only constant, since they are, among other things, a projection of the formation, preservation and (de)construction of identity in the future.

Key words: culture, social relationship, stereotyping, Serbian identity

ABOUT IDENTITY

Determining the concept of identity depends on the social, ideological and political positions of the one who defines it, on the context in which the concept is used, but also on the stereotyping process (psychological and chronological dimensions) as one of the ways of identification.

The already classical theories claim that the concept of *identity – individual I*, is composed of several important elements: first, the category of gender as “the most obvious and important”; second, the category of space or territory (“local and regional identity”), and the third type, or collective identity is, according to Smith, a social class category. Within the determination of the elements of “national” identity, as Smith explains, the first one is

¹ avukovic@idn.org.rs; ORCID [0000-0002-9089-4049](https://orcid.org/0000-0002-9089-4049)

² The paper is the result of the work on the project “Formation of Serbian identity and theoretical controversies concerning attempts of its deconstruction”, financed within the Program *Identities* by the Fund for Science of the Republic of Serbia, Project No. 1561. In addition, part of the paper was written within the Research Program of the Institute of Social Sciences for 2024, supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation.

the Western, or “civilian” model of nation, and he adds that it is “historical land – the land where, through several generations, the mutual and beneficial interaction of the terrain and the people occurred” (Smith, 1998, pp. 15–23). This author, after the explanation and analysis of the components of national identity, states that the nation is determined as:

“A designed human population with a common historical territory, common myths and historical memories, common mass or public culture, common economy and common legal rights and obligations of all its members” (Smith, 1998, p. 30)

The same author defines the non-Western model as “ethnic’ understanding of the nation”, according to which the ethnic community is defined by six attributes: collective proper name, the myth about common ancestors, the existence of common feelings through history, the feeling of connectedness with the common land (“homeland”), and solidarity permeating a substantial part of the population (*Ibid.*, 40).

Another aspect of identity is its social-psychological dimension which, according to Tajfel and Turner (Tajfel & Turner, 1986), encompasses individual identity that ensures continuity and consistency, and social identity that encompasses the forms of affiliation to different social groups affecting the self-determination of an individual and his attitude towards society.

According to the individual-psychological understanding of identity presented by David Hume (David Hume, *On Human Nature*), “the relation of identity is the most universal of all relations” because it is the characteristic “of every being whose existence has duration”. In that, as the author claims, it is important to emphasise that it is about the subject “aware of the continuity of his existence” as an important determinant for the origin of identity (Hume, according to: Stojković, 2008, p. 18).

Identity is in essence inseparable from the good, morality and dignity because understanding and comprehending the concept of “the evolution of our perceptions about good, i.e., the self and morality are ‘inextricably connected topic’” (Taylor, 2008, p. 15). Apart from the good and the feeling of respect and duty towards others, our “dignity” also affects the formation of identity, particularly because it represents “our impression of ourselves as those who may cause (personal) respect”. The components of dignity are: power, the feeling of being dominant in public space; or “our resistance to power” and “self-sufficiency”, i.e., various forms of self-centricity (*Ibid.*, 32–34).

The formation of human consciousness depends on the basic feelings of love and hatred, whose denotation, understanding and interpreting are gained through socialization (Vuković, 2022), while identity is formed primarily through personal experience, learning by the model of the group an individual belongs to, and through direct contacts with other social groups and environment.

STEREOTYPES ABOUT SERBIAN IDENTITY

In one historical study (Selesković, 1996) which, according to its author, deals with the “state of the mind”, i.e., the manners in which people have experienced certain events, and not with “researching historical events”, the opinions of Germans about Serbs are analyzed.

Based on the attitudes of one nation about the other, the characteristics of the nation presenting its attitudes can also be gradually learnt. It is pointed out that “by expressing their opinion about Serbs, Germans indirectly speak about themselves”. This process, according to the author, may be a “road sign” to Serbs in taking the proper attitude towards Germans, because that finding may affect the prediction of the future treatment, contribute to the “attitude about oneself” (self-determination), taking into consideration that unfavourable criticism can also be purposeful (Selesković, 1996, p. 8).

In other studies, it is possible to observe the existence of continuity in maintaining negative stereotypes, i.e., continuity of negative stereotypes is observed about the Serbian nation (Vuković, 2018). It is stated that, due to their own interests, since the 19th century, Germans and Austrians:

“For the sake of justifying their conquest campaigns to the world and domestic public and for the sake of justifying mass crimes committed during those conquests, formed negative stereotypes about Serbs – both before and after war activities, both earlier and later, Serbs were already proclaimed public discourse and presented as enemies” (Vuković, 2018, p. 15).

The negative stereotypes formed during and after the First World War, after a short lull, were reactivated in the 1990s, when “Serbs were seen as enemies by Germans and Austrians, just as during the first half of the 20th century” (*Ibid.*, p. 20). The propaganda of negative stereotypes was carried out by German and Austrian media during the 1990s by presenting inaccurate or falsified data and by drawing a parallel between the years of 1914 and 1991, while in German press Serbia was identified with Eastern “barbarianism”, “hegemonism” and “communism” (*Ibid.*, p. 19). In German and Austrian press and media, “Serbs were ascribed negative moral characteristics” and negative attributes were established: “to make the picture more convincing, they must be primitive and, at the aesthetic level disqualified – they are ugly, dirty and fat” (*Ibid.*, 91). The attacks occurred on a daily basis and an extremely negative image was created about Serbs and Serbia in the Western discourse, as a consequence of the fact that “in the Western discourse, civilizing is a euphemism for colonialism, or the plundering of the conquered territory, guardianship, economic subjugation, cultural and political domination, in a single word – occupation” (*Ibid.*, 90).³ Stereotyping through the historical dimension of continuity of negative stereotypes about Serbs shows that it can serve the function of endangering national interests, the deconstruction of national identity, imperialist occupation of a territory, culturicide, and even genocide.

It should be taken into account that the national stereotype, as well as any other stereotype, includes “the quantitative presence of a certain value attitude, its prevalence and recognizability in a specific segment of time and space” (Milosavljević, 2002, p. 25). Every positive or negative attitude “is not by default a stereotype, but each of them can become a stereotype”, whereas the national stereotype generalizes the characteristic of one nation, but not necessarily every individual who belongs to that nation. Therefore, according to

³ For more about negative stereotypes see in: ‘Balkan Butchers’ (A selection of stereotypes about Serbs) in: *Ethnic stereotypes, Nova srpska politička misao*, special edition 3 (2002), pp. 137–146.

this attitude, the national stereotype is the generalization “of the features, properties, pseudo-characters” ascribed to a nation as a whole (explicitly or implicitly), no matter whether it concerns “oneself” or “others” (Milosavljević, 2002, p. 25).

The next chapter will speak more about the (de)construction aspect of stereotypes and the dynamic characteristic of identity.

STEREOTYPES AND THE DYNAMIC ELEMENT OF IDENTITY

The authors observe that a stereotype is made when “complexes of diversity are reduced to one-dimensional perceptions” (Hall, 2018, p. 54), when different characteristics are merged into a single one in a simplified manner, as well as that a stereotype:

“Operates primarily through a rational combination of adjectives denoting (certain) characteristics as (if being) eternal truths (*verities*), resistant to the irrelevances of the historical moment: for example, characteristics such as ‘roughness’, ‘belligerence’, ‘hostility’, ‘cruelty and revengefulness’ – are shown as innate characteristics, independently of the specific circumstances” (Hulme, according to: Hall, 2018, p. 55).

In a short overview of the formation and manner of acting of the discourse or “system of representation”, *The West and The Rest*, Hall presents the typology of discursive strategies of Hugh Honor, which enable the creation of stereotypes: “idealization: projecting of the fantasies of wish and degradation; inability to recognize and accept diversity; tendency of imposing European categories and norms, so that diversity is seen through the perception and representation of the West”, through the stereotyping process which emphasizes them further (Honor, according to: Hall, 2018, pp. 54–56).

In contrast, the principal frameworks as identity landmarks include “the key set of qualitative distinctions” and life without them is impossible because they “provide a context (explicit or implicit) for our moral judgments, intuitions or reactions” (Taylor, 2008, pp. 40–48). However, if the principal frameworks respect the historical dimension, then the relationship (dialogue) between identity and stereotypes is limited and restricted by the historical, social and cultural context and, just as any other dialogue, it implies individual and collective historical memory of the previous dialogue episodes (Vuković, 2017, p. 226).

(De)construction and controversy of the relationship identity–stereotypes are reflected in the change of power on the axis: the dynamic characteristic of identity – aspect of identity (de)construction through stereotypes. Namely, when it comes to the possibility of “complex societies forming rational identity”, it is explained that “society actually does not possess identity ascribed to it in trivial terms”, but society “to a certain extent achieves or (...) generates its identity; and tries not to lose it through its own efforts” (Habermas, 1975, p. 103).

The syntagm “stereotype dualism” implies the division of stereotypes into “two contradicting elements” and it covers two important features of the discourse about the “Other”, the stereotyping (reduction of several characteristics of a nation) to “a simplified figure” which represents the essence. The other form of presenting the “other” is “division

or dualism”, which implies that each stereotype is made of two halves, “good” and “bad” (Hulme, according to: Hall, 2018, pp. 55–56).

Therefore, in understanding identity there are also dynamic elements of negative identity and counter-identity. In dialectic tradition, every identity has its internal tension as a source of its dynamics. If identity itself has such internal tension, it is contradictory to itself, which encourages its dynamism and development. In that case, contradiction may lead to the transformation of identity.

In the studies about Balkanism as memory, among the conceptions about stereotypes there are also those asserting that stereotypes are not a simplified manner of understanding diversities, but “(...) places, serving as landmarks and, as such, they remind of the useful function of stereotypes helping us to overcome the chaos of everyday life by organizing it in a more or less familiar way” (Todorova, 2010, p. 161).

The impression of oneself as worthy of (personal) respect, in Taylor’s opinion stated in the first part of the text, is a manner in which resistance and both individual and collective reactions are created to negative stereotypes which are not based on real facts. In that way, it is possible to reexamine both stereotypes about oneself, as well as stereotypes about the “Other”. Without this component of identity, it is also impossible to understand positive and negative stereotypes.

AN EXAMPLE OF STEREOTYPES ABOUT ONESELF

A recent example of establishing negative self-stereotypes can be the book *Criticism of the Serbian Mind* by Novica Milić (Milić, 2023). Milić is an eminent Serbian philosopher, university professor and winner of the most prestigious Serbian philosophy award “Nikola Milošević” (for 2020).

In this book, Milić compares normative ideals from three critiques by Kant with the Serbian reality and reveals that the reality is far from the ideals. Although the same result would be reached by comparing Kant’s normative ideals with the reality of any nation, Milić uses this discrepancy to confirm almost all negative stereotypes about Serbs.

Therefore, he writes that the “Serbian mind” “makes an impression of madness” (9), that it is “contrary to the European mind” in its acting (24), that Serbia as a state “was born upside down” (68), that “there has been no permanent legality in that state” (69), that “Serbia (...) ‘got stuck’ the moment it cried at birth” (69), that “Serbian aggressiveness will put below itself the sense of legality and the spirit of freedom” (73–74), that “untidy Serbia is not familiar with politics of tolerance” (85), that Serbs are seen as “crowds preferring its rituals which are only formally Christian (...), and in their content mainly and most frequently pagan” (85; also 200), that “Serbs do not practise confession and communion” because “in Serbia, evangelization of masses has never been performed as in other parts of Europe” (86), that “among Serbs (...) churches and places of worship are the places of empty rituals, banalized long ago by priests’ murmuring to themselves and by melodious chanting of incomprehensible services” (92), that “Kant’s ethical practical mind is related to inns and bazaars among Serbs” (92), that “the Serbian mind has been devoid of moral content” (93), that “opposite to Kant’s *Critique of Pure Reason* (...), the maxims of the will of the practical Serbian mind are loose and not particularly obligatory” (100), that “the

morality of the Serbian practical mind is generality abandoned to passions" (106), that "the liberal view of politics has never taken its roots among Serbs, just as there has never ever been any democracy in Serbia" (117), that "the Balkans has never freed itself of collectivist, primarily communist, and then nationalist utopia" (147), that "the future of Serbs depends more on their narrators, even writers, than on politicians" (152), that "Serbs deviate from the enlightenment-projected world-citizen humanity" (164), that "the Serbian mind understands everything read as a Kosovo order to go to the battlefield" (174–175) etc.

Milić claims that the "Serbian mind" is structurally placed in such a way that, just as it determine our dark past and just as it determines our dark presence, it will – as long as it exists – always determine our dark future as well: "The Serbian mind will be able to disarm any criticism coming from the enlightenment mind, even from any reasonable mind, or it will be able to repeatedly postpone or disrupt or even deny the modernization of the state, society, education, and culture flowing through Europe" (203). At the end of his book, the author even begs Kant for forgiveness for besmirching his sacred thought in a certain way, by taking it, as a Serb, for the comparison with Serbian dark-hearted reality: "I hope that Kant will forgive us, the unworthy ones, for using him in a story that is certainly quite unfamiliar to him" (204).

After the negative essentialization of the "Serbian mind" and, thus, of Serbian history, Serbian nation and Serbian society, with the repetition of the main negative stereotypes about Serbs – in which manner they are established as negative self-stereotypes, the only consequence can be the request for changing identity, as an escape from the fateful determinism of the "wrong" origin and "wrong" culture.

CONCLUSION

On the whole, the viewpoint that stereotypes are not necessarily a negative term, but can also have an applicable use value in the social relationship, depends on whether they have a positive or a negative connotation in the given historical context. In some cases, principal (referential) frameworks, as a context of perceptiveness of identity, enable finding one's way in social interactions, but, at the same time, establishing distinction, distance, and even moral judgment. Identity may also be a reflection of stereotypes, but it is clear that stereotypes alone cannot include all elements of identity.

(De)construction and controversy of the relationship between identity and stereotypes shows that through change of power on the axis: dynamic characteristic of escape identity – aspect of identity (de)construction through stereotypes. Stereotypes about identity point to the ambivalence of projected desirable and undesirable features of the "self" and the "other", through mollification or deepened symbolization on the axis bad–good. Re-examination and wondering about stereotypes are the only constant because stereotypes are the projection of the relations and strategies of the (de)construction of identity in the future as well.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- “Balkan Butchers” (2002). A selection of stereotypes about Serbs. In: *Ethnic Stereotypes. Nova srpska politička misao*, special edition 3, 137–146. [In Serbian]
- Habermas, J. (1975). On Social Identity, *Ideje*. October–December, 5–31. [In Serbian]
- Hall, S. (2018). *The West and The Rest: Discourse and Power*. Beograd: Karpos. [In Serbian]
- Milić, N. (2023). *Criticism of the Serbian mind: discussion about the Enlightenment and us*. Belgrade: Association for the Culture of Connection and Most Art Yugoslavia. [In Serbian]
- Milosavljević, O. (2002). *In the tradition of nationalism or the stereotypes of Serbian intellectuals of the 20th century about “us” and “others”*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava. [In Serbian]
- Selesković, M. T. (1996). *Serbia in German public opinion from 1914 to 1918*. (trans. P. Novaković, ed. M. Lolić). Beograd: Izdavačko preduzeće “Rad”. [In Serbian]
- Smith, A. D. (1998). *National Identity*. Beograd: Biblioteka XX vek. [In Serbian]
- Stojković, B. (2008). *European Cultural Identity*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Tajfel, H., Turner, J. C. (1986). The social identity theory of inter-group behavior. In: S. Worchel, L. W. Austin (eds.). *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall.
- Taylor, C. (2008). *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Novi Sad: Akademska knjiga. [In Serbian]
- Todorova, M. (2010). *Blowing Up the Past: Essays on Balkans and East Europe*. Beograd: Biblioteka XX vek. [In Serbian]
- Vuković, A. (2022a). Hate speech vs. politically correct speech: causal-consequential relationships. In: Pavlović, Z., Ljubičić, M. (eds.). *Hate Speech*. Novi Sad; Beograd: Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Vuković, A. (2017b). Dialogue as a Manifestation of Power. In: S. Grk (ed.). *The World and Serbia – Challenges and Temptations*, 215–228. Beograd: Institut društvenih nauka. [In Serbian]
- Vuković, S. (2018). *Serbs in the West’s narrative: “Humanitarian” NATO intervention*. Novi Sad, Beograd: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Institut društvenih nauka, second book. [In Serbian]